

A KÖNYV ÉL

*„Oh nem mondjátok azt, hogy a Könyv ma nem kell,
hogy a Könyvnél több az Élet és az Ember:
mert a Könyv is Élet, és él int az Ember –
így él: emberben könyv, s a Könyvben az Ember.”*
(Babits Mihály)

A könyv él.

Pedig a huszadik században számos találmány megszületésekor bejelentették halálát: a film, a rádió, a televízió, a számítógép és legutóbb az internet robbanásszerű elterjedése komoly borúfelhőket kergetett a könyv léte fölé, ám egyik sem vehette fel vele igazán a versenyt, a könyv nem hagyta magát kiszorítani az emberi életben betöltött, szinte megmagyarázhatatlan makacssággal betöltött szerepköréből.

Jelenleg is a szemünk előtt zajlik egy folyamat, egy tulajdonképpen médiaforradalom, amelynek következményét némelyek a másodlagos oralitás kifejlődésében látják, amely a digitális technológia nyújtotta lehetőségekkel segíti új, kollektív műfajok kialakulását, és technológiailag is kifejezésre juttatja a szerző halálának filozófiai koncepcióját. Az írással meghatározott európai kultúrában nevelkedettek számára az írás és az olvasás, a könyv továbbra is valamiféle magasztosságot, szentséget, az igazságot hordozó megjelenési formát jelentett.

Az írott szó becsületével kapcsolatosan Mészáros Zoltán Híd-díjas szabadkai esszéíró a következőképpen érvel: „Jellemző, hogy a masszozéa írnokok kezét mostak, mielőtt le kellett írniuk a Kimondhatatlan nevét, és ha egyszer tévedtek, az egész tekercest elégették, kollégáik (a középkori szerzetesek) hasonló gonddal másolták a Vulgátát, noha inkább mással foglalkoztak, hogy valdensek mindent kockáztassanak egy-egy nép nyelvén írott Bibliáért. Az egyiptomi írás papi írás volt, és görögül hieroglif írásnak (hieroglühikon grammata) nevezték. Nos, a hieroglühikos jelentése: szent vésetek (pontosabban a szó egyik fordítása ez lehet). A papiruszra írást is hieratikusként nevezték, amelyben szintén benne van a hierosz, a szent szó. A kínaiaknál pedig a mandarinok évezredekig őrizték és másnak nem adták át az írástudás kiváltságát. Az írás a megörökítés eszköze volt, a transzcendencia kapuja, és ezt jól tudták.”

„Az olvasni tanulás minden írástudó társadalomban valamiképpen beavatás is, ritualizált átmenet a függőség és a kezdetleges kommunikáció állapotából a közösségi emlékezet világába” – írja *Az olvasás története* című könyvében Alberto Manguel, és ezzel rámutat az olvasás titkos tudást hordozó cselekvésjellegére, amit oly érzékletesen jelenített meg Dürer a Vulgata-fordításon dolgozó Szent Jeromos átszellemült arckifejezése és az asztalán heverő koponya között teremtődő jelképiségben – az olvasás a tudás és a bölcsesség továbbhagyományozódásának záloga. Az olvasásjelek megfejtése, és az ember egész élete során olvas, hiszen az őt körülvevő világ jeleit fordítja le a maga nyelvére és a maga tudására. A könyv pedig olyan jelegyüttes, amit a jelentésközvetítés szándékával hoztak létre alkotói. Az írás azért döntő jelentőségű az emberi kommunikációban, mert segítségével elképzelhetetlen mennyiségű jelentéssel bíró jelet lehet megörökíteni.

Az olvasásnak van egy ősi, még a második században lefektetett szabálya, vagy pontosabban fogalmazunk, ha azt mondjuk, felismerése, amely az olvasás aktusának mérvadó meghatározásává vált, mégpedig az, hogy maga az olvasás is egyfajta – íratlan – palimpszeszt. A legújabb olvasott szöveg ugyanis mindig felváltja az előzőt, úgy írja felül azt, hogy egyben magába is foglalja, minden újabb olvasmány a korábbiakra épül. Az olvasás tehát kumulatív aktus, és mértani haladványt követ, minden megelőző olvasmány megtalálható a legutóbbiban.

De akkor ki legyen a gazda? Az író vagy az olvasó? – kérdezhetjük bátran Denis Diderot-val, kinek a portékája az olvasóban kumulálódó olvasmány, azé-e, aki az elsődleges szöveget megalkotta, vagy azé, aki az olvasás által értelmet ad neki? Azé-e, akinek írói munkája foglalkozásszerűen a kenyérkeresete, aki szellemi termékét materializálva áruvá tette és felkínálta a (szellemi és materiális) piacnak, vagy azé, aki a könyvesboltban megvásárolta és hazavitte a regényt vagy a verseskötetet? A könyvnek ugyanis éppenséggel mindegy, hogy az eladó pultján áll, vagy valakinél odahaza a könyvespolcon. Életét ugyan az írója adja, de létét

nem a kinyomtatásnak, az üzletbe kerülésnek vagy megvásárlásának köszönheti, hanem az (el)olvasása hozza meg számára létezésének ontológiai bizonyosságát. Olvasson, hogy éljen – tanácsolta Flaubert, ám gondolata, miszerint az olvasónak kell a javasolt tevékenységet végeznie léte fenntartásának érdekében, fonákjára is fordítható: azért olvasson, hogy a könyv éljen, és csak ezt követően, mintegy másodlagosan, a könyv léte által az olvasó is élhessen. Az olvasói szerep megteremtésével a szerző/olvasó egyszersmind kinyilvánítja az író halálát. Ahhoz ugyanis, hogy a szöveg, a vers, a regény (értelmezése) végérvényessé váljék, az írónak el kell engednie kezéből a művét, vissza kell húzódnia, létezésének – szerepe létezésének – meg kell szűnnie. Az író jelenlétében a szöveg nem teljesezhet ki, az olvasó nem keltheti életre. A világot, ami nem egyéb, mint egy könyv – állítja a mítosz és a teória, bekebelezi az olvasó, aki maga is csupán egy betű a világ szövegében. Így jön létre az olvasás végnélküliségének körkörös metaforája: az vagy, amit elolvasol.

Ám miként lesz a világból könyv, és fordítva, könyvből világ? A metaforikus azonosítás ugyanazon időben keletkezhetett, mint az írás és az olvasás, a zsidó vallás már használja a könyvet és a világot kiegyenlítő metaforát és a világnak a betűk általi teremtésének képzetét. Az ősi talmudisták úgy látták, a Bibliába jelentések sokasága van belerejtve, és a mi világi utunk célja e jelentések folytonos keresése; a kabbalisták egészen az írásjegyekig lemenően keresték az értelmezési lehetőségek variációit. Ez az elvont tevékenység a késő középkor miszticizmusának előretörésével nyert mai értelemben is használatos megfogalmazást. Fray Luis De Granada, egy tizenhatodik századi spanyol misztikus vélte úgy – a több ezer éves hithagyomány nyomán –, hogy a világ egy könyv, és ha a világ egy könyv, akkor a világban létező dolgok annak az ábécének a betűi, amellyel a könyv megíratott. Aztán a múlt évezred végén Walt Whitman szemlélete árnyalta némileg ezt a meglátást. Szerinte a szöveg, a szerző, az olvasó és a világ egymást tükrözi az olvasás aktusában, abban a cselekedetben, amelynek jelentését addig tágította, mígnem az összes létfontosságú emberi tevékenység megjelölésére alkalmassá vált, egyszersmind a világmindenségre is, amelyben mindez megtörténik. Annak kimondása, hogy az író egyenlő az olvasóval, hogy a könyv igazából ember, az ember pedig könyv, a világ egy szöveg, a szöveg pedig nem más, mint a világ – nem más, mint az olvasás mesterségének megnevezése. Whitman arra mutatott, hogy olvassuk a világot, mert a halandók számára ez a kolosszális könyv a tudás egyetlen forrása. Igaz, a tudomány inkább Hans Blumbergben tiszteli ennek az elképzelésnek a teoretikusát, ugyanis a múlt század hatvanas éveinek legelején, amikor az olvasói paradigmaváltást jelentették be a különböző irodalomtudományi iskolák, körbejárván a műalkotás értelmezésének lehetőségeit vagy kinyilvánítván annak lehetetlenségét, könyvet írt a világ olvashatóságáról, amelyben az olvasás kulturális eszméje a modern világmegértés egyetlen metaforájává válik.

A könyv, vagyis a szöveg *piknik*, ahol a szerző hozza a szavakat, az olvasó pedig a jelentést – vallotta az aforisztikus Georg Christoph Lichtenberg a XVIII. században, jelezvén, hogy a befogadó aktív vagy éppen konstitutív, ma pedig már participatív részvétele nélkül aligha képzelhető el, hogy hozzáférjünk a műalkotás értelméhez, ami nyitott és plurális, de korántsem végtelen: az értelmezések számszerűen kimutathatatlan mennyiségének határt szab a nyelv logikája, a nyelvtani konvenció és természetesen a józan ész.

Az írott szöveg nem egyéb, mint papírra vetett beszélgetés, aminek az a célja, hogy a jelen nem levő partner is ki tudja ejteni a neki szánt szavakat. Ez a feltevés, vagy inkább magyarázat onnét eredeztethető, hogy a Biblia őseredetű nyelvei, a héber és az arámi, nem tesznek különbséget az olvasás és a beszéd aktusa között – mindkettőre ugyanazt a szót használják. Tudjuk, a zsidók és a muszlimok a hangos olvasás mellett egész testtel is részt vesznek a szent szövegek olvasásában. Szent Ágoston, éppúgy, mint Cicero, beszédbeli képességnek tartotta az olvasást. Cicero szónoklatnak, Ágoston prédikációnak. Az olvasni tanulás minden írástudó társadalomban valamiképpen beavatás is, ritualizált átmenet a függőség és a kezdetleges, vagy pontosabban egy más, az orális kommunikáció állapotából a közösségi emlékezet világába. Az átmenet könyvek segítségével megy végbe, s a gyermek így ismerkedik meg a közös múlttal, amelyet minden olvasmányával többé-kevésbé megújít. Az ember azért olvas, hogy kérdezzen – fogalmazta meg közérthetően Franz Kafka, és ugyanezt állítja korunk filozófusa, Arthur C. Danto is, amikor azt mondja, hogy értelmezés nélkül semmi se lehet műalkotás.

Tény, hogy ha kezünkbe veszünk egy könyvet, az azt megelőző, és az azt követő könyveket is forgatjuk, nincs jogunk semmibe venni a nem létező vagy a még nem létező köteteket sem.

A könyv él, mert szükségünk van rá. Az alexandriai könyvtár 400 000 könyvet őrzött, bár a korabeli könyvek formailag nem hasonlítottak a maiakra, az avignoni pápák könyvtára mintegy 2000–2500 kódexet foglalt magába, de a Harvard Egyetem például egy teljes 400 kötetes könyvtárából nőtt ki – kevés könyv is mérhetetlen szerepet tölthet be az egyén és a közösség életében. Az Életjel Könyvek és az Életjel Miniaturák a könyv fontosságának minden attribútumát magukon hordozzák. S mint egyetlen könyvet, az Életjel Kiadóit se nem megjelenésük helye minősíti, jóllehet mégis meghatározó ebben az esetben a könyv kiadásának a helye. A könyvekben ugyanis – a periféria és a centrum elmélete szerint – egymást erősítő vektorok működnek: kötetenként vagy egészükben szemlélve hatásuk rávetül Szabadka városára, azon túlmutatva a Vajdaságra, s bár a többi vajdasági könyvvel egyetemben gyakran csak a tudomásulvétel erejéig, de eljut az irodalmunk központjaként számon tartott Budapestig. Midőn végigpásztáztunk az Életjel Könyvek és Miniaturák könyvtárán, nem lehet kétségünk afelől, hogy Dévavári Zoltán szerkesztői munkájának eredménye ugyanolyan kulturális letétemény, mint amilyen az egykori amerikai teljes egyetemalapító könyvtára volt. Irodalmi lexikonunk elsősorban szabadkai vonatkozású néprajzi, sajtó-, irodalom-, hely- és településtörténeti munkaként, dokumentum-, illetve kritikaköteteket, kiadványsorozatként tartja nyilván az 1973-ban indított Életjel Könyveket. A Szabadka-központúságot és a helyi érdekeltséget, helyi jelleget azonban csak annyiban kell fontosnak tartani, hogy a szerkesztői koncepció felvállalta a szabadkai sorsot, és irányadóként tűzte ki maga elé ezt, a szabadkai kifejezés alatt értett világ- és életérzést, amit tulajdonképpen a sorozat szerzői könyvek sorában igyekeztek megragadni és definiálni. Szabadkainak lenni szívet melengető érzés, még ha az ember távol kényszerül élni a várostól, s mindenképpen fontos, hogy alkotók, kutatók, tudósok, művészek eredtek nyomába ennek az illékony, de folyton jelen lévő életérzésnek. A könyvek azonban, miként már jeleztem, messze túlmutatnak születésük helyén, a – mondjuk így – vidéki kiadó tevékenységének termékei a magyarság szellemi kincsének egyetemesen illeszkedő részei.

A sorozat Csépe Imre vallomásaival indult, a *Határdomb* című kötetel, a szabadkai sajtó-, oktatás- és várostörténetét feldolgozó kötetek sorjázásában azonban felmerül egy markáns vonal, amely Kosztolányi Dezső és Csáth Géza munkásságát igyekszik mindinkább megközelíteni, és ezenfelül a szerb olvasóközönségnek is hozzáférhetővé tenni, ám a Szabadka-centrikusságon messze túlmutat például a prigrévicai-szentiváni papköltő, Rónay István költői műveinek összegyűjtése és közreadása, vagy Beszédes Valéria néprajzi munkája, amelyben a ház szókincsét tárja fel (*A ház*), aztán Gubás Jenő, Tóth Lajos, Biacsi Antal, Vajda Gábor tanulmányai, Szathmári István novellái, Gulyás József Híd-díjjal jutalmazott verseskötete (*Vers – 1980*), Bence Erika kritikái és tanulmányai. De aligha hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a könyveket, amelyekben Beszédes Valéria szerkesztőként gyűjtötte egybe Bácska és a Vajdaság szellemi és tárgyi néprajzának feltáró és a feledéstől elragadó feldolgozását, vagy amelyben szerzőként foglalta össze a szabadkai népi vallásosságát (*Ünnep ez minékünk*). A sorozat darabjai között találjuk Csáth Géza öccsének 1908-tól 1910-ig terjedő naplóját (*Jász Dezső: Hasznok és keserűségek*), Törköly István *Akikért nem szólt a harang* című munkáját, amelyben az egykori frontharcosok vallomása nyomán oszlatja el a Petőfi brigádhoz övező hamis pátoszt, Matuska Mártonnak a vajdasági mártírok sorából három sorsot kiemelő dokumentumriportját, Magyar László levéltári bűvárkodásainak kiváló gyűjteményeit, dr. Sági Zoltánnak a nálunk olyannyira időszerű depresszió és öngyilkosság gyökereit kutató munkáját (*A fiatalok fekete foltjai*), Barácius Zoltán színháztörténeti munkáit, Pekár Tibornak a Szabadka zenei életét felidéző kötetét, és a sorozat idén megjelent, 103. kötetét, Dér Zoltán *Játék és szenvedély* című munkáját, amely a szerző korábbi kutatásainak módosított és kiegészített eredményeit is nyilvánosságra hozza.

Az eddig megjelent hét Életjel Évkönyv az Életjel irodalmi élőújság és kiadó krónikájának adatait tartalmazza.

Az Életjel Miniaturák sorozata korábban indult, 1968-ban Lévy Endre *Új lélekindulás* című tanulmánykötetével. A sorozat – ismét csak lexikonunk meghatározása szerint – az irodalmi, a művészi élet és múlt apró, példát mutató jeleiként önéletrajzokat, életrajzokat, irodalomtörténeti tanulmányokat, írók levezéseit jelenteti meg, s ritkábban tartalmaz szépirodalmi műveket. A sorozat 1995-ig élt, utolsó, 50. kötete dr. Struc Béla *A Szabadkai–horgosi homokpuszta természetes flórájának ökonobotanikai értékei* című tanulmánykötete volt. A miniatűr kötetek a vajdasági magyar szellemi élet olyan méltóságáteljes életműveinek állítottak emléket, mint például Vinkler Imre, Balázs G. Árpád, Csáth Géza, Hangya András, Baranyi Károly, Kosztolányi Dezső, Farkas Béla,

Fekete Lajos, Csuka Zoltán, Fehér Ferenc, Láng Árpád, Iványi István, Kázmér Ernő, Lányi Ernő, Somogyi Pál, Almási Gábor, Lifka Sándor, Oláh Sándor, Petrik Pál, Gion Nándor. Impozáns névsor, korántsem csupán a város lehet rá büszke.

Vegyed és olvassad – mondhatjuk Augustinius császár bölcsességével, hozzáfűzve Italo Calvino gondolatát, miszerint „minden könyv, amit elolvasok, része lesz annak az általános és egyetemes könyvnek, amely olvasmányaim összessége. Ez nem következik erőfeszítés nélkül: ama legfőbb könyv létrejöttéhez minden egyes könyvnek át kell lényegülnie az előzőleg olvasottal”.

A könyv él. Az Életjel Könyvek élnek. Vegyétek kezetekbe és olvassátok őket!

FEKETE J. József

(Elhangzott az Új lélelkezdés című estünkön, 2003. október 9-én.)